

ლექსიკური მნიშვნელობა და ცნება

უფრო დეტალურად განვიხილოთ სიტყვის ლექსიკური მნიშვნელობა და მისი კავშირი ცნებასთან.

ლექსიკურ მნიშვნელობას ხშირად სიტყვის აზრობრივი შინაარსის ინტერპრეტაციას აძლევენ. რა თქმა უნდა, ეს განსაზღვრება ძალიან ზოგადია, მაგრამ ზუსტი. ფილოსოფოსები და ლოგიკოსები ცნებას განსაზღვრავენ, როგორც აზროვნების კატეგორიას, სამყაროს ასახვის ფორმას, რომელიც დაფუძნებულია საგნებისა და ობიექტური სინამდვილის მოვლენების არსებითი ნიშან-თვისებების განზოგადებასთან. ცნებები წარმოადგენენ ცოდნის, აზრობრივი ინფორმაციის ერთეულს. მაგრამ ცნება მატერიალიზდება და მტკიცდება ენობრივ ფორმებში და, უწინარეს ყოვლისა, სიტყვის მნიშვნელობაში. მისი შესაწვალა შესაძლებელია მხოლოდ ენობრივი გამოხატულებით.

ცნებასთან შედარებით სიტყვის ლექსიკური მნიშვნელობა თავისი მოცულობით ანუ რეალური სინამდვილის ობიექტებთან თავისი შეფარდებით, როგორც წესი, უფრო ვიწროა, ხოლო თავისი შინაარსით – უფრო ფართო. აქედან გამომდინარეობს, რომ რამდენიმე სიტყვის მნიშვნელობაში შეიძლება დაფიქსირდეს ერთი და იგივე ცნება, მაგრამ თითოეულ ამ მნიშვნელობათაგანს გააჩნია დამატებითი აზრობრივი და სტილისტური იერი. მაგალითად, სიტყვები: *mentira, embuste, falsedad, araña, paparucha*.

შეიცავს ცნებას „არმართალი, განზრახ დამახინჯებული ჭეშმარიტება“. მაგრამ ლექსიკური მნიშვნელობის თითოეულ მოყვანილ ერთეულს გააჩნია თავისი დამატებითი სემანტიკური და ექსპრესიული იერი. თუკი *mentira* ნიშნავს სიტყვებში ჭეშმარიტების განზრახ დამახინჯებას და თვითონ ამ სიტყვას, *embuste* – ეს არა მარტო ტყუილი მეტყველებაა, არამედ შეცდომაში შეყვანის მოქმედება და საქციელია; *falsedad* - ნიშნავს ყველაფერს, რაც სიმართლეს მოკლებულია, ამასთან ამ სიტყვას დაკრავს წიგნიერების ელფერი, *araña* ნიშნავს მოტყეობას, ტყუილს, რაღაც ხრიკს თაღლითობის მიზნით, ხოლო *embeleco* – ცუდლუტობას, ეშმაკობას ნიშნავს; და ბოლოს, *paparrucha* – უხეში ტუილი, რომელიც განკუთვნილია გულუბევილობისთვის და თავად სიტყვაც მხოლოდ სასაუბრო მეტყველებაში გამოიყენება. ამგვარად, ცნება „განზრახ დამახინჯებული ჭეშმარიტება“ *mentira, embuste, falsedad* და სხვ. სიტყვების საშუალებით შეფარდებულია უამრავ კონკრეტულ ფაქტთან, მოვლენასთან, რეალური სამყაროს მოქმედებასთან, ხოლო თითოეული ამ სიტყვის ლექსიკური მნიშვნელობა – ასეთი ფაქტებისა და მოვლენების გაცილებით უფრო შეზღუდულ რიცხვთან. სამაგიეროდ,

თვითონ ლექსიკური მნიშვნელობის შინაარსი უფრო ფართოა, რადგან მასში, თვითონ ცნების გარდა, ფიქსირდება დამატებითი ინფორმაცია, რომელიც აკონკრეტებს გამოხატულ ცნებას და გადმოგვცემს სიტყვის სტილისტურ, ემოციურ და სხვა მსგავს თვისებებს. ეს მაზუსტებლები არ შედიან თვითონ ცნებაში, მაგრამ შეადგენენ მნიშვნელობის ძირითად ნაწილს. ამიტომაც ამბობენ, რომ სიტყვის მნიშვნელობა თავისი შინაარსითაც და მოცულობითაც ცნებაზე ფართოა.

ყურადღება უნდა მიექცეს კიდევ ერთ გარემოებას. ისეთი სიტყვები, როგორიცაა, მაგალითად: cara, faz, jeta (სახე, მოყვანილობა, დრუნჩი) ადამიანთან მიმართებაში გამოხატავენ ერთსა და იმავე ცნებას – „თავის წინა ნაწილს“, მაგრამ faz სიტყვის მნიშვნელობაში არის ემოციურ – ექსპრესიული, საზეიმო ელფერი, ხოლო jeta – ში უპატივისცემლობისა და რაღაც ვულგარულის. ისეთ ჩვეულებრივ სიტყვებს, როგორიცაა casa და edificio (სახლი, შენობა), რომლებიც გადმოგვცემენ ცნებას „საცხოვრებელი და სამუშაო ნაგებობა“, გააჩნიათ თავისი აზრობრივი ელფერი. სიტყვა casa ძირითადად გამოხატავს საცხოვრებელს, ხოლო edificio – დაწესებულებას, კანტორას, საწარმოს. როგორც ვხედავთ, ცნებები გამოხატავენ საგნების, მოქმედების, მოვლენების მხოლოდ არსებით ნიშან-თვისებას, მხოლოდ იმას, რაც შეადგენს მათ არსს და ზოგად სახეობრივს. ცნების ფუძემდებელი ნიშან-თვისებები ლექსიკურ მნიშვნელობებშიც არის შენარჩუნებული, მაგრამ მათ დამატებული აქვთ ნაკლებად არსებითი, თუმცა არანაკლები მნიშვნელობის მქონე ნიშან-თვისებები, რომლებიც ფორმირებულია ადამიანის ცნობიერებაში და დაკავშირებულია მის გრძნობებთან და ენასთან.

ამგვარად, აღნიშნულ დამხმარე სახელმძღვანელოში ლექსიკური მნიშვნელობის ქვეშ იგულისხმება სიტყვის ინფორმაციული (აზრობრივი) შინაარსი, რომელიც ფორმირებულია ცნების საფუძველზე და ამ ენაზე მოსაუბრეთა ცნობიერებაში ზოგადად გამოხატავს განსაზღვრული კლასის ობიექტს, ამასთან, სახვადასხვა ემოციურ-ექსპრესიულ, შეფასებით და სხვა სემანტიკურ ნიშნებს (კონოტაციებს).

კიდევ ერთხელ გავუსვამთ ხაზს, რომ ენის მკვიდრთა ცნობიერებაში ლექსიკურ მნიშვნელობასთან ერთად განმტკიცებულია მისი ცნების ბირთვიც, მაგრამ, არ უნდა ვიფიქროთ, რომ მხედველობაში მიღებულია ზუსტი მეცნიერული ცნება, რომელიც დამახასიათებელია ტერმინისათვის და რომლითაც სარგებლობენ მეცნიერულ სფეროში. საუბარია ე. წ. ყოფით ცნებებზე. ისინი მეცნიერულთან შედარებით გამარტივებულებია და წარმოადგენენ ისტორიულად ჩამოყალიბებულ და საყოველთაოდ აღიარებულ ცნებებს კონკრეტული კლასის არსებებზე, საგნებსა და მოვლენებზე. მაგალითად, რიგითი ესპანელი, ჩვეულებრივ, სიტყვა

azucena (შროშანი) აღიქვამს, როგორც ცნებას „მცენარე ზარისმაგვარი, დიდი ყვავილებით“, ხოლო სპეციალისტი – ბოტანიკოსი, ამ სიტყვას აკავშირებს მეცნიერულ ცნებასთან – „მრავალწლიანი, ბოლქვიანი მცენარე, შროშანისებთა ოჯახიდან“. ექიმს და პაციენტს განსხვავებული ცნება, აღქმა აქვთ ისეთ ავადმყოფობაზე, როგორცაა *escarlata* (ქუნთრუშა); პირველმა იცის, რომ მას იწვევს ჰემოლიზური სტრეპტოკოკი, რომელიც გამოვლინდება ანგინით, ციებით, გამონაყართ, კანის შემდგომი აქერცვლით, ხოლო მეორე კმაყოფილდება იმ ცნებით, რომ ეს მწვავე გადამდები დაავადებაა და ზოგიერთი მისი სიმპტომების ცოდნით.

ლექსიკური მნიშვნელობების მდგრადობას დიდად განაპირობებს მასიური ურთიერთობები ცნობიერების დონეზე, ყოფითი ცნებების სიმარტივე, ხელმისაწვდომობა, აზრთა სიზუსტე. ურთიერთობების მოთხოვნილების, სოციალური, კულტურულ-ისტორიული, ფსიქოლოგიური, საკუთრივ ენობრივი და სხვა ფაქტორების გავლენა იწვევს სიტყვების მნიშვნელობების და ენის ლექსიკური სისტემების ცვლილებებს, მნიშვნელობების გაფართოებასა და დავიწროებას, პოლისემიისა და სინონიმის განვითარებას, არქაიზაციას, ომონიმების წარმოქმნას და ა. შ. მეტყველებაში წარმოქმნილი ახალი სიტყვების გამოყენება შეიძლება საფუძველი გახდეს ახალი მნიშვნელობების მქონე სიტყვების განვითარებისა.

ვუპასუხებთ კიდევ ერთ კითხვას: ყველა სიტყვას გააჩნია ლექსიკური მნიშვნელობა? ამაზე აზრთა სხვადასხვაობაა. ზოგი ენათმეცნიერი ამტკიცებს, რომ საკუთარ სახელებს, ნაცვალსახელებს, დამხმარე სახელებს და შორისდებულებს ლექსიკური მნიშვნელობა არ აქვთ. თუმცა, ჯერ კიდევ სახარებაში ნათქვამი იყო: „რამდენი განსხვავებული სიტყვაა მსოფლიოში და არც ერთი მათგანი არ არის მნიშვნელობის გარეშე“ (პირველი ეპისტოლე კორინთელებთან, 14, 10). ლინგვისტების დიდი ნაწილი თვლის, რომ ნებისმიერ სიტყვას გააჩნია ლექსიკური მნიშვნელობა, თუმცა ამ მნიშვნელობის ნიშან-თვისებები ერთი სიტყვის შიგნითაც კი და, მით უმეტეს, მეტყველების სახვადასხვა ნაწილებში, შეიძლება განსხვავებული იყოს. სრულმნიშვნელოვანი სიტყვების ლექსიკური მნიშვნელობის ნაწილს რეალიზაციის დროს გააჩნია დამოუკიდებლობისა და თავისუფლების მაღალი ხარისხის უნარი. ნაწილის თავისუფლება კი შეზღუდულია მეტყველებაში სიტყვების შეთანხმების წესების გამო. ლექსიკურ მნიშვნელობებს თანდებულებში და კავშირებში გააჩნიათ განსაკუთრებული აბსტრაქტული დონე და დაკავშირებულია სრულმნიშვნელოვან სიტყვებთან და ფრაზებთან შეთანხმებაზე. როგორც განსაკუთრებული სიტყვების კლასი, საკუთარი სახელების მნიშვნელობები გადმოგვცემენ ინფორმაციას სახელების ფუნქციასა და მათ ნაციონალურ

მიკუთვნებაზე. ნაცვალსახელებში მნიშვნელობებს გააჩნიათ განზოგადების მაღალი ხარისხი, რომელიც მოიცავს ინფორმაციას კონკრეტულ კონტექსტში ან სიტუაციაში მეტყველების სხვადასხვა ობიექტებზე ჩვენების, მითითების ხასიათზე. შორისდებულები მოკლებულია ცნების ბირთვს და მათი ლექსიკური მნიშვნელობა დაყვანილია განსაზღვრული სპონტანური ემოციების გამოხატვასთან.

უნდა აღვნიშნოთ, რომ ლექსიკურ მნიშვნელობას, ისევე როგორც სიტყვას, გააჩნია მრავალი დეფინიციები. ნ. გ. კომლევა, რომელიც დაწვრილებით იკვლევდა სიტყვის მნიშვნელობის ყველა არსებულ განსაზღვრებას, გამოჰყო ძირითადი მიდგომა, რომლის გარშემოც შეიძლება დავაჯგუფოთ ეს განსაზღვრებები. მნიშვნელობის ძირითადი კონცეფციები შემდეგია: მნიშვნელობა = საგნობრივ-ნივთიერ შინაარსს, მნიშვნელობა = დამოკიდებულებას ნიშანსა და საგანს შორის, მნიშვნელობა = დამოკიდებულება ნიშანსა და წარმოდგენას შორის, მნიშვნელობა = დამოკიდებულება ნიშანსა და ცნებას შორის, მნიშვნელობა = დამოკიდებულებას ნიშნებსა და მოქმედებას შორის, მნიშვნელობა = დამოკიდებულებას ნიშნებს შორის, მნიშვნელობა = სიტყვა-ნიშნის ფუნქციას, მნიშვნელობა = ინფორმაციის ინვარიანტს, მნიშვნელობა = სინამდვილის ასახვას (გამოხატულებას).

ლექსიკური მნიშვნელობა შეიძლება იყოს მოტივირებული და არამოტივირებული. ეს დამოკიდებულია სიტყვის ე. წ. შინაგანი ფორმის თავისებურებაზე, რომელსაც, ჯერ კიდევ ვ. ჰუმბოლტი განმარტავდა, როგორც სიტყვის მნიშვნელობის წარმოსახვის ხერხს, ხოლო ა. ა. პოტენია უწოდებდა მნიშვნელობას ნიშანს: „გრამატიკული ფორმები და ენობრივი სისტემის ელემენტებს შორის დამოკიდებულება განსაზღვრავენ იმ მიჯნას, რომელიც თავისუფალი, არამოტივირებული ნიშნით წარმოდგენილ სიტყვას გამოჰყოფს იმ სიტყვებისაგან, რომელთა მნიშვნელობა მეტ-ნაკლებად მოტივირებულია. სიტყვების მოტივირებული მნიშვნელობა დაკავშირებულია მათი წყობის გაგებასთან, ენობრივი სისტემის სიტყვიერ ელემენტებს შორის სემანტიკური დამოკიდებულების ცოცხალ გააზრებასთან“.

მაგალითად, სიტყვები mesa, sol, azul, oir, bosque და სხვ. წარმოადგენენ არამოტივირებულებს, რადგან მათი ჟრერადობიდან და დამწერლობიდან გამომდინარე, არ შეიძლება აიხსნას, რატომ არის mesa – მაგიდა, ხოლო bosque – ტყე. შესაძლოა, ენის ისტორიულ განვითარებაში მათი „სემანტიკური დასაბუთება“, რომელიც, ალბათ, ამ სიტყვების წარმოქმნის მომენტში გასაგები იყო, დაიკარგა. სხვაგვარადაა საქმე ისეთ სიტყვებში, როგორცაა meseta – ზეგანი, sobremesa - სუფრა, solar – მზიური, azulear – გაცისფერება, გალურჯება, azular – ლურჯად

შედება, გალილავება, oyente – მსმენელი, boscaje – უღრანი, დაბურული ტყე, boscajear – ტყის ხატვა, წერა, guardabosque – მეტყევე, gallina – ლაჩარი, mosca – მომაბეზრებელი, მაბეზარი, hazmerreir – ქვეყნის სასაცილო, მასხარა, ლაზღანდარა (პირდაპირი თარგმანი - „მაიძულე მე გამაცინო“), correveidile – ჭორიკანა, დამბეზღებელი (პირდ. თარგმანი: გაიქეცი-ნახე-და უთხარი –მას) და ა.შ. ყველა ამ სიტყვაში შემონახულია იმ პირველადი ნიშნის გაგება, რომელიც საფუძვლად დაედო წარმოქმნილ ცნებას. სიტყვის ძირი, სუფიქსები და პრეფიქსები ხდებიან „მოლაპარაკები“ მათ მიერ გადმოცემული აზრი-სიტყვის ლექსიკურ მნიშვნელობაზე. თუმცა, შინაგან ფორმასა და ლექსიკურ მნიშვნელობას შორის დამოკიდებულება არ გვაძლევს ზუსტ ცნებას ამ უკანასკნელზე. შინაგან ფორმაში შემორჩენილია მხოლოდ სიტყვის მეტ-ნაკლებად ქარაგმული მნიშვნელობა.

სიტყვების შინაგანი ფორმა გამოხატავს ენის ეროვნულ თავისებურებას. ეს ადვილად შესამჩნევია, თუ შევადარებთ რამდენიმე სემანტიკურ ექვივალენტურ ესპანურ და რუსულ სიტყვებს, რომლის წარმოქმნის ნომინაციის საფუძვლად აღებული იყო სხვადასხვა ნიშნები: avión (ave - ფრინველი) – თვითმფრინავი, invernader (invierno – ზამთარი) – სათბური; gatillo (gato - კატა) – ჩახმახის ფეხი (სასხლეტი); tinta (tinta – საღებავი) – მელანი; girasol (girar და sol – ტრიალი და მზე) – მზესუმზირა, atasco (atasco – დანაგვიანება, დაცობა, დახშობა), embotamiento (botella - ბოთლი) – საცობი (მანქანების); vapor (vapor – ორთქლი) – თბომავალი და სხვ. იმ სიტყვებშიც კი, რომლებიც წარმოქმნილია მიბაძვით ჟერადობის საფუძველზე და თვით მიბაძვით ჟერადობს სიტყვებში (onomatopeyas) ჩვეულებრივ შინაგანი ფორმა არ თანხვდება: mugir – ბღავილი, ზმუილი, graznar – ჩხავილი, balar – ბღავილი (ცხვრის), კიკინი, quiquiriqui – ყიყიყო, pit – pit (pita – pita, tita - tita) – წიკ-წიკ, mis - mis – კის-კის და სხვ. სიტყვის „შინაგანი ფორმა“, სახე, რომელიც მისი მნიშვნელობის საფუძველში ან სიტყვის გამოყენებაში დევს, შეიძლება გაირკვეს მხოლოდ იმ მატერიალური და სულიერი კულტურის ფონზე, ენის იმ სისტემაში, რომლის კონტექსტიდანაც წარმოიქმნება და გარდაიქმნა აღნიშნული სიტყვა ან სიტყვაშენაერთი.

სასაუბრო ენაში (დიალექტში) გვხვდება შემთხვევები, როცა სიტყვის არამოტივირებული შინაგანი ფორმა შეცდომით გაიზრდება. ასეთი მოტივაციები ხდება, როცა არ ითვალისწინებენ სიტყვის ისტორიულ განვითარებას, ფონეტიკური წესების ცოდნას, გრამატიკულ კანონზომიერებებსა და მნიშვნელობების შეცვლის ხერხებს. ამ მოვლენას უწოდებენ ხალხურ ეტიმოლოგიას (etimología popular). მაგალითად, ზოგიერთი ენის მატარებლებში (ამ ენაზე მოსაუბრეთა, ენის მკვიდრთა) sandalias (სანდლები) გადაიქცა „andalias - ად“ (andar – სიარული),

სიტყვა *lagartija* (ხვლიკი) მოტივირებულია, როგორც “*malenconia*” (*mal* – ავადმყოფობა და *encono* – სიბრაზე), *vagabundo* (უქნარა, მოხეტიალე, ავარა) გაიაზრება, როგორც *vagamundo* (*vagar* – ხეტიალი, უსაქმურობა და *mundo* – დედამიწა, მსოფლიო), ამასთან *vagamundo* დროთა განმავლობაში შევიდა ხალხურ სასაუბრო ენაში და გახდა *vagabundo*-ს თანასწორი სინონიმი. მწერლები ხშირად იყენებენ ხალხურ ეტიმოლოგიას, როგორც მხატვრული შემოქმედების ხერხს.

რადგანაც უკვე ვიცით, რომ ენათმეცნიერებაში განასხვავებენ ენას, როგორც საზოგადოების ბუნებრივ კომუნიკაციურ სისტემას და მეტყველებას, როგორც ენის ფუნქციონირებას და როგორც კომინიკაციის პროცესს, უნდა განვასხვავოთ სიტყვის ლექსიკური მნიშვნელობა და სიტყვის აზრი, რომელიც საუბრისას წარმოიქმნება. მეტყველებაში სიტყვა აკონკრეტებს თავის მნიშვნელობას, ამცირებს მასში შემავალ ინფორმაციას კომუნიკაციურ მინიმუმამდე. ჩვეულებისამებრ, ეს მინიმუმი შეადგენს ერთ ლექსიკურ მნიშვნელობას და აღნიშნული სიტყვისათვის დამახასიათებელ ერთ გრამატიკულ მნიშვნელობას თითოეული გრამატიკული კატეგორიისათვის (მაგ. ზმნის პირის ფორმის რეალიზაციისას მითითებულია ერთი პირი, ერთი დრო, ერთი კილო, ერთი გვარი და სხვ.). მნიშვნელოვანია ის, რომ ინდივიდუალურ მეტყველებაში სიტყვამ შეიძლება შეიცვალოს თავისი მნიშვნელობა და გადმოსცეს ინდივიდის მიერ წარმოქმნილი ახალი ინფორმაციული ნიშნები, რადგან „სიტყვა, ამავედროულად, წარმოადგენს მოსაუბრის აზრის ნიშან-თვისებასაც და ყველა სხვა ფსიქოლოგიური განწყობილებების ნიშანსაც, რომელიც გამონათქვამის ამოცანასა და განზრახვას შეადგენს“. ეს არის სიტყვის გამოყენების სფერო. მნიშვნელობა მყარია და ათვისებულია ენის მკვიდრთა მიერ. ის წარმოადგენს ლექსიკოლოგიურ ცნებას. აზრი, რომელიც მეტყველებაში შეიძლება შეიძინოს სიტყვამ, სტილისტური ცნებაა. „აზრის ახალი ინდივიდუალურ-სტილისტური იერი, ის ინტელექტუალური და ემოციური ობიექტების განუმეორებელი ატმოსფეროა, რომელშიც იმოსება სიტყვა აღნიშნულ ფრაზაში და აღნიშნულ კონტექსტში, ის სუბიექტური გამოყენებაა, რომელსაც იღებს სიტყვა, როდესაც ჩართულია მეტყველების სხვადასხვა კონტექსტში და რეალობაში“.

თუმცა, აუცილებელია, გვახსოვდეს, რომ ნებისმიერი ინდივიდუალური აზრი, რომელიც სიტყვას მიეცემა მეტაფიზიკურად ან რაიმე სხვა ხერხით, ყოველთვის დაკავშირებულია სიტყვის ამა თუ იმ ლექსიკურ მნიშვნელობასთან. როცა მიგელ ერნანდესი ერთ-ერთ თავის სონეტში წერს: “*Mis ojos sin tus ojos no son ojos, que son dos hormigueros*”. მაშინ, უჩვეულოდ გამოყენებული სიტყვის *hormigueros* (ჭიანჭველების ბუდეები) მრავალფეროვნება მაინც დაკავშირებულია მის

ძირითად მნიშვნელობასთან. პოეტის ლექსში “Negros ojos negros” თითოეული სიტყვა ინარჩუნებს თავის ძირითად მნიშვნელობას, მკითხველს წარუდგენს ახალი სემანტიკური ელფერის არეალს და პოეტურ აზრებს:

Negros ojos negros – შავი თვალები;

El mundo se abría - თენდებოდა ერა;

Sobre tus pestañas – წამწამებზე შენსა;

De negras distancias – შავი სიდიდეა;

Dorada mirada.

El mundo se cierra.

Sobre tus pestañas. Lluviosas y negras.